

Teksti selgusest ja selgusetusest õigusteaduse üliõpilaste pilgu läbi

Riina Reinsalu

Tartu Ülikooli tekstiõpetuse lektor

Üks tuttav jurist mainis hiljaaegu, et kui tema õigusbüroos asub tööle uus töötaja, kes on äsja ülikooli lõpetanud, tuleb talle esmajoones õpetada, kuidas vältida sõnaohtrust ehk väljenduda konkreetsemalt ja seega selgemalt. Et selgelt väljenduda on keerulisem kui ebaselgelt, on teada-tuntud tõsiasi, ning üks ole erialase kirjaoskuse, sealhulgas kirjutamisoskuse õpetamine ka töökohapõhise väljaõppe üks osa, mida saab täiendada koolitustega.¹ Samas on kirjutamisoskus tugevasti mõjutatud tekstidest, mida on tulnud just ülikooliõpingute ajal lugeda ja kirjutada. Nii nagu sisulises plaanis on jurist „dogmade ohver: ta mõtleb tavaliselt nendes kategooriates, mida ta ülikoolis on õppinud, ja varasemast lahti laskmine on väga keeruline“², pole ka kirjutamisharjumuste hilisem ümberkujundamine lihtsate killast ülesanne.

Selge keele õpe ülikoolides

Tosinkond aastat tagasi pakuti eri riikide ülikoolides selge keele kursusi põhiõppe osana peamiselt vaid kommunikatsiooni, keeleteoimetamise ja infodisaini erialal. Erandi moodustasid Stockholmi ja Umeå ülikool, mille õppekava „Swedish Language Consultancy“ lõpetajaid valmistati ette selge keele konsultandi tööks nii avalikus kui ka erasektoris.³ Praegugi on mitmes Rootsi ülikoolis võimalik omandada bakalaureusekraad keelekonsultandi erialal.⁴ Võimalik, et selliseid terviklikke tasemeõppekavu leidub ka teistes selge keele juhtriikides, kuid veebiotsing näitab, et ülikoolides pakutakse pigem selge keele üksikaineid eri valdkondade, nt õiguse, tervishoiu, turunduse kohta. Eesti ülikoolides pole selge keele aineteni, rääkimata õppekavadest, veel jõutud, kuid selge keele teemasid on lõimitud olemasolevatesse eriala- ja keeleainetesse.

Tartu Ülikooli bakalaureuseõppe aine „Eesti õigekeelsus ja väljendusõpetus“, mida õpetatakse õigusteaduse eriala teise aasta üliõpilastele, koosneb kolmest moodulist: selge keele, populaarteadusliku teksti ja õigekeelsuse moodulist. Kuigi selgekeelsus läbib teemana kogu ainet, keskendutakse sellele põhjalikumalt siiski avamoodulis, kus lugemis- ja kuulamisülesannete kaudu tutvutakse esmalt selge keele ja kujunduse üldpõhimõtetega ning seejärel rakendatakse neid põhimõtteid eri liiki tekstide (nt viivistasu otsuse, käskkirja) peal. Moodul lõppeb rühmatööga, mille käigus muudetakse pikkadest inforohketest lõikudest

¹ Ingliskeelseid selge keele täienduskoolitusi pakuvad nii eraettevõtted, erialaorganisatsioonid kui ka ülikoolid, vt nt Plain Language Academy, <https://www.plainlanguageacademy.com/courses.html>; Simon Fraser University, <https://www.sfu.ca/continuing-studies/programs/plain-language-certificate.html>. Eestis koolitab ametnike ja eraettevõtete töötajaid selge keele alal Eesti Keele Instituut, <https://portaal.eki.ee/koolitused.html>.

² **K. Sein.** Poliitiline kontekst aastatel 1992–2002. – Õigusriigi taastamine. Eesti seaduste ja institutsioonide reformid 1992–2002. Koost. ja toim. K. Sein, M. Ristikivi. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2022, lk 22.

³ **H. Englund Hjalmarsson, K. Nicolay.** Training for plain language. – Clarity 2010, nr 64, lk 28–29.

⁴ **A. Nord.** Plain language and professional writing: A research overview. Language Council of Sweden. <https://www.isof.se/lar-dig-mer/publikationer/publikationer/2018-01-01-plain-language-and-professional-writing>.

koosnevat teksti (nt andmekaitsepõhimõtteid) viisil, mis vastab nii sisult, ülesehituselt, keelekasutuselt kui ka kujunduselt selge keele põhimõtetele.

2021. aasta sügissemestri õppetöö lõpus esitasid üliõpilased kolme moodulit kokku võtva eneseanalüüsi, kus tuli muu hulgas hinnata, mis tegurid mõjutavad nende kui lugejate arusaamist erialasest tekstist, kuivõrd nad on arusaamise nimel valmis pingutama ja milliseid omadusi nad tahaksid endas arendada, et lugemist tõhustada. Siinne 51 üliõpilase eneseanalüüsil⁵ põhinev kokkuvõte pakubki miniuurimuslikku sissevaadet selge keele teemasse lugeja positsioonilt. Sisuülevaadet ilmestavad tsitaadid üliõpilaste antud vastustest.

Teadusartikkel ja õpik on kõige raskemini mõistetavad tekstiliigid

Kuigi enamik üliõpilasi on pooleteiseaastase õpinguaja jooksul harjunud lugema mitmesuguseid õigus- ja haldustekste, nendivad nad siiski, et neil on jätkuvalt raskusi erialaste teadusartiklitega. Peamiseks probleemiks peetakse inforohkust: teadusartiklid sisaldavad hulgaliselt infot, sealhulgas tundmatuid termineid, mille lahtimuukimine nõuab aega (näide 1). Kuna artiklid on pikad, on pingutus selle võrra suurem. Pingutusmomenti suurendab ka see, kui tekstiliigile omase sisulise objektiivsuse poole püüeldes on artikli autor minetanud enda kui kirjutaja isikupära (näide 2) – *tekst on kirjutatud justkui roboti poolt*. Kuna sel juhul on süvenemine raskendatud, loetakse teksti *automaatrežiimil*.

- (1) Olen tähele pannud, et kui info hulk konkreetses tekstis on väga suur, siis on raske üles leida see kõige olulisem, sest kõik justkui tundub väga tähtis. Lugeses tahaks, et aju saaks ka vahepeal puhata, sest siis on teksti palju kergem lugeda ja omandada.
- (2) Kui tekst ei kutsu lugema ning on pandud kirja tuimas ja lahjas akadeemilises stiilis, siis on raske teksti jälgida. Paraku paistabki sõna „akadeemiline“ saanud sünonüümiks sõnadega „tuim“, „igav“ ja „mage“.

Teadusartikli kõrval nimetatakse teise raskesti mõistetava tekstiliigina õpikut, mis on oma mahukate lõikude, pikkade lausete ja keerulise sõnavaraga samuti infotihe tekst (näide 3).

- (3) Ka õpikutekst on mõnes kohas raskesti arusaadav. Seal kipuvad probleemideks olema liiga pikad laused ja veel tundmatud mõisted. Ka sõnakordusi on ohtralt, mis teeb laused kentsakaks, kuid see on mõnes mõttes arusaadav /.../. Lisaks proovitakse kõiki asju kasvõi ülevaatlilikult selgitada, mis tähendab, et info hulk on väga suur.

Enamjaolt suhtutakse keerukusse kui paratamatusesse, mis kaasneb täpsusetaotlusega (näide 4), laiemalt ka sellega, et osa tekstiliike ja teemasid ongi *objektiivselt keerulisemad kui teised*. Samas väljendatakse arvamust, et nii teadusartiklite kui ka õpikute kirjutajad peaksid siiski senisest enam mõtlema lugeja peale.

- (4) Õigusmaailmas on see kui paradoks: et mõistet võimalikult täpselt selgitada, aetakse see täpsustustega aina keerulisemaks.

Muudest raskesti arusaadavatest erialatekstidest mainiti üksikjuhtudel kohtulahendeid, haldusakte, lepinguid ja seadusi. Vastukaaluks nentis aga nii mõnigi üliõpilane, et küsimus ei

⁵ Täna üliõpilasi, kes andsid loa kasutada enda eneseanalüüsi artikli alusmaterjalina, ja kolleeg Carl Eric Simmulit, kes oli abiks eneseanalüüsiülesande väljatöötamisel.

ole tekstiliigis, vaid üldises erialases kirjutamisviisis, mistõttu puutuvad nad *õigusteadust õppides iga päev kokku tekstidega, mille sisu on raskepärane ja ebaselge*.

Teksti liigendamine aitab hoida tähelepanu

Kui inforohkust saab soovi korral seletada eriala ja tekstiliigi tavadega, võib-olla ka paratamatusega, siis teksti ülesehituse suhtes on üliõpilastel kui lugejatel suuremad ootused. Iseenesestmõistetavalt soovitakse, et info oleks esitatud loogiliselt, sest nii leiab vajaliku kiiresti ja lihtsa vaevaga üles (näide 5). Lugemist hõlbustavad teksti eesmärki sisaldav sissejuhatus, alapealkirjade abil liigendatud sisuosa ning teksti lõpetav ülevaatlik kokkuvõte.

- (5) Raske on aru saada tekstidest, mis ei ole struktureeritud – kui teksti autor pole jaganud oma teksti peatükkideks või muud moodi juttu ära liigendanud, on raske tema mõtet jälgida. Kõige keerulisem on lugeda muidugi selliseid tekste, mis on vaevu isegi lõikudeks jaotatud – see näitab lihtsalt hoolimatust lugeja vastu.

Pika teksti lugemine ei tundu üliõpilastele heidutav ülesanne, kui tekst on jagatud paraja pikkusega lõikudeks (näide 6). Isegi kui teema on keeruline, suudetakse *hoomatavate ampsude* korral oma keskendumisvõimet paremini hoida ja noppida tekstiosadest välja vajalik info (näide 7). Seevastu *mitme lehekülje pikkuse monolõigu* lugemisel kipub mõte minema uitama.

- (6) Lõigu pikkus mõjutab minu hinnangul teksti selgekeelsust rohkemgi kui teksti kogupikkus. 20-leheküljeline lühikeste lõikudega artikkel võib olla arusaamise aspektist vähem keeruline kui sama teemat käsitlev 4-leheküljeline artikkel, mis koosneb pikkadest lõikudest.
- (7) Parem on järgida liigendatud teksti kui joruteksti, sest iga osa järel teen peas kokkuvõtte, mis lõik mulle andis. Kui tekst on liigendamata ja pikk, on kokkuvõtet raskem teha.

Kuigi osa üliõpilasi leiab, et ka kujundus mõjutab tekstist arusaamist, ollakse valdavalt siiski seisukohal, et kujundus on pigem boonus: seda ei nähta mitte niivõrd arusaamist, kuivõrd lugemist hõlbustava tegurina. Ootuspäraselt jagatakse arvamust, et suurema rea- ja lõiguvahe ning tähesuurusega teksti, mis *ei ole sulandunud üheks massiks*, on mugavam ja seega vähem väsitav lugeda (näide 8).

- (8) Mida pikem on tekst, seda väiksemaks on tehtud reavahed ning ka kirjastiil. See aga raskendab tekstist aru saamist, kuna visuaalselt on kõik ühte suurde tervikusse pandud ning raskem on olulist mitte nii olulisest eristada.

Üksikutel kordadel nimetatakse lugemist ja arusaamist hõlbustavate kujunduslahendustena alapealkirju, tekstikastikesi, loetelusid, jooniseid jm illustratiivseid materjale.

Tundmatuid termineid täis pikk lause raskendab arusaamist

Üliõpilaste meelest on pikad laused üks õigus- ja haldustekstide tunnusjooni. Lause pikkus ei ole probleem, kui info hulk on optimaalne ja lause hästi liigendatud. Kui aga autor üritab korruga edasi anda väga palju infot, kipuvad laused *venima üüratult pikaks*, mõnikord lausa lõigupikkuseks, ning olema *tarbetult keerulised* (näide 9). Pikka ja keerulist lauset on sageli vaja *mitu korda aeglaselt lugeda*, mis toob kaasa liigse ajakulu, seejuures ei pruugi kulutatud aeg olla proportsionaalne saadava kasuga.

- (9) Tihtipeale kohtan õigustekstides lausa lõigu pikkuseid lauseid ja kaotan nende peale järje ära. Laused peaksid olema mõistetavalt üles ehitatud ning kindlasti mitte liiga pikad, sest vaid nii saab autor olla kindel, et tema kirjutatut on võimalik lugeda ja mõista.

Laused on seda keerulisemad, mida rohkem sisaldavad need termineid, samuti võõr- ja tsitaatsõnu, mistõttu tekib *keelebarjäär lugeja ja kirjutaja vahel*. Kuigi kitsale ringkonnale lugemiseks mõeldud erialateksti ei saa kirjutada terminiteta, leiavad üliõpilased siiski, et peaaegu alati on võimalik terminikasutust optimeerida. Probleemid võrsuvad sellest, kui terminitega pingutatakse üle, spetsiifilisi mõisteid ei avata piisavalt ja võrdväärse omasõna asemel kasutatakse võõrsõna (näide 10).

- (10) Muidugi on tore näidata oma sõnavara teistele, kuid eelkõige on kirjutatud teksti eesmärk anda mingit mõtet edasi ning seda ei saa teha, kui pead iga sõna mõistmiseks kasutama sõnaraamatut.

Lause- ja sõnatasandi probleemina nimetavad üliõpilased ka tõlkelisust. Kuna teistest keeltest tõlgitud laused mõjuvad sageli ebaloomulikuna ja *mõtteline tagasitõlge lähtekeelde* on ajakulukas, eelistatakse sedasama infot hankida hoopis võõrkeelsest originaaltekstist.

Vastutus arusaamise eest lasub nii kirjutajal kui ka lugejal

Üliõpilaste tähelepanekute kohaselt peaksid õigus- ja haldustekstide kirjutajad tegema senisest suuremat vahet, kas kirjutavad oma või muu eriala esindajale. Kui tekst on mõeldud oma eriala esindajale, siis on erialase sõnavara jm kasutus teataval määral paratamatu, kuid ka sel juhul tuleks siiski arvestada, et sama valdkonna inimeste hulgas leidub eri taustteadmistega lugejaid (näide 11). Veelgi tugevamalt tuleb teksti selguse nimel pingutada siis, kui teksti sihtrühma moodustavad muu eriala inimesed, *tavalugejad*, kes võivad olla erineva sotsiaalse ja kultuurilise tausta ning haridustasemega.

- (11) Teadustöid kirjutavad sellel alal pädevad isikud, kuid tihti unustatakse, et lugeja ei oma samasuguseid teadmisi ning seega on tekst keerukas ja arusaamatu.

Nagu ilmneb eelmisest näitest, võidakse lugejaga mitte arvestada teadmatuses, kuid mõne teksti puhul on jäänud üliõpilastele mulje, nagu oleksid autorid kirjutanud teksti *meelega keeruliselt* (näide 12), milles tajutakse *otsesest hoolimatust lugeja vastu*.

- (12) Raske on aru saada tekstidest, mille autor pole lugeja peale mõelnud. Pean silmas olukordi, kus kirjutaja on teksti luues arutlenud, et kui tema tekstist aru saab, siis küllap saavad ka kõik teised. Kui sellega autori mõttekäik piirdub, siis sageli kujunebki tema tekst raskepäraseks.

Kuigi üliõpilased jagavad seisukohta, et paljudes õigus- ja haldustekstides ei ole autorid lugejaga piisavalt arvestanud, ei pea nad seda alati probleemiks. Nende sõnul kaalub huvitav teema üles teksti raskepärasuse. Peale sisemise huvi kannustab üliõpilasi ka n-ö väljast peale pandud vajadus, nt eksam, essee, referaat, küsimustele vastamine (näide 13).

- (13) Ma olen valmis tekstist arusaamise nimel pingutama ainult siis, kui kirjatükis käsitletu mulle tõeliselt korda läheb ja näib põnev olevat. Samas olen rasketest kirjutistest läbi näinud ka siis, kui selleks on lihtsalt koolitöö tõttu tarvidus olnud, sest häda ajab härja ka kaevu.

Mõlemal eespool nimetatud juhul on üliõpilased valmis arusaamise nimel vaeva nägema. Kuna nad teavad, et *õiguskirjandust ei saa lugeda nagu juturaamatut*, otsivad nad lisamaterjale, võtavad appi sõnastikud ja küsivad selgitusi teadjamatelt. Üliõpilaste hinnangul lihtsustab lugemist ka see, kui tutvuda esmalt teksti struktuuriga, jagada tekst või lause osadeks (näide 14), joonida olulised kohad alla või tähistada need värviliselt, teha skeeme ja märkmeid ning sisukokkuvõtteid. Sageli loetakse raskesti arusaadavat teksti aeglaselt ja mitu, *kasvõi kümme* korda, vajaduse korral prindituna. Mõnikord on abiks ka teksti ettelugemine kellelegi teisele (näide 15). Leitakse, et alati annab teha tööd keskendumisvõime, ajaplaneerimisoskuse ja lugemiskiirusega.

- (14) Tihti on õigusteaduses paragrahvid pikad ja keerulised, mistõttu lause tükeldamine aitab kõigepealt väikestest osadest aru saada ning hiljem panna kokku suurema pildi. Juuratudengina ei ole minu arvates pingutuse kohapealt väga valikuvarianti, sest kui on vaja konkreetset seaduse sätet kasutada, siis ei saa seda teha ilma tekstist aru saamata.
- (15) Alati aitab, kui saab kaaslugejatega teksti arutada, sest kõnelemine on justkui kiire tunnikontroll, mis näitab, millisel määral päriselt teabest aru said.

Osa üliõpilasi seob pingutusvalmiduse isiksuseomadustega, öeldes, et teksti raskepärusus ei ole põhjus alla anda (näide 16). Vastupidi, mõni keeruline lause või lõik toidab arusaamishuvi ja *mõjub kui nuputamisülesanne, mille lahendamiseks tekib hasart*. Seevastu teine osa üliõpilasi tunnistab, et *tekste on palju ja kõigest ei peagi aru saama* ning raskuste korral on vahel mõttekam *end säästa* ja lugemisest loobuda (näide 17).

- (16) Kõige enam võib seda [pingutusvalmidust] mõjutada aga minu põikpäisus, mis ei lase mul end lollina tunda, mul on VAJA tekstist aru saada.
- (17) Tihti läheb sisutiheda teksti lugemisel mõte mujale ja ma ei saa tekstist aru. Sellistel juhtudel ma tunnen, et tekst on minu jaoks liiga igav ja ma ei taha seda enam edasi lugeda.

Pingutusvalmidus väheneb või kaob ka siis, kui raskepäraseks osutub tekst, mille lugemine ei paku huvi ega ole otseselt vajalik. Kui üliõpilastele tundub, et nad peavad arusaamise nimel pingutama rohkem kui kirjutajad, tekitab see *frustratsiooni* ja *trotsi* nii kirjutaja kui ka teksti vastu. Seega sõltub pingutusvalmidus ka sellest, *kui palju oli teksti autor ise valmis teksti arusaadavuse nimel pingutama*.

Kokkuvõte

Üliõpilaste tähelepanekute kohaselt on erialaste tekstide raskesti loetavus ja arusaadavus pigem reegel kui erand. Enamasti on selle taga üldised erialased kirjutamistavad, mis puudutavad nii teksti kujundust, ülesehitust, lausestust kui ka sõnavalikut. Kuna üliõpilaste kirjutamisoskus on tahes-tahtmata mõjutatud tekstidest, mida nad õpingute ajal loevad, võiksid erialatekstide, eeskätt teadusartiklite ja õpikute kirjutajad endalt küsida, ega need tavad ei ole ajale jalgu jäänud – mida saaks teha teisiti, et lugeja elu hõlbustada. Kuigi üliõpilased on huvist või kohustusest ajendatuna valmis lugemisprotsessi tõhustamise nimel pingutama, väsivad lõpuks ka kõige usinamad.